

بسم الله الرحمن الرحيم

استرآبادو

ترکمن عسکران سفرنامہ ما

تحقیق و تالیف: نظر محمد گل محمدی

سرشناسه: گل محمدی، نظر محمد، ۱۳۳۴ -

عنوان و نام پدیدآور: استرآباد و ترکمن صحرا در سفرنامه‌ها/ تحقیق و تألیف

نظر محمد گل محمدی؛ به اهتمام اراز محمد سارلی.

مشخصات نشر: گرگان: مختومقلی فراغی، ۱۳۹۵.

مشخصات ظاهری: ۵۵۰ ص.: مصور.

شابک: ۱-۷۴۶-۵۰۸-۹۶۴-۹۷۸

وضعیت فهرست نویسی: قیفا

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: سفرنامه‌نویسان

موضوع: Travel writers

موضوع: دشت گرگان - سیر و سیاحت

موضوع: Gorgan (Iran) - Description and travel

موضوع: گرگان - سیر و سیاحت

موضوع: Gorgan Plain (Iran) - Description and travel

تألیف و تدوین: سارلی، اراز محمد، ۱۳۴۱

رده بندی کنگره: ۱۳۹۵ گ ۸ گ ۸/۲۸ DSR

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۰۴۲

شماره کتابخانه ملی: ۴۲۲۷۱۱۶

عنوان: استرآباد و ترکمن صحرا در سفرنامه‌ها

تحقیق و تألیف: نظر محمد گل محمدی

به اهتمام: اراز محمد سارلی

ناشر: انتشارات مختومقلی فراغی - ۰۱۷ ۳۲۲۴۳

(آدرس: گرگان، خ شهید بهشتی، پلاک ۱۷)

چاپ: چاپ افست مختومقلی (گرگان)، ۵۰ - ۰۹۱ ۲۷۱

سال انتشار: ۱۳۹۵

شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه

قیمت: ۲۵۰۰۰۰ ریال

قطع: وزیری

تعداد صفحه: ۵۵۰

نوبت چاپ: اول

شابک: ۱-۷۴۶-۵۰۸-۹۶۴-۹۷۸

حق چاپ برای محقق و مولف این کتاب محفوظ می باشد.

۶	مقدمه ناشر
۹	آشنایی با نویسنده و محقق کتاب
۱۳	فهرست توصیفی
۲۵	درباره این کتاب
۲۹	فصل اول: اهمیت سفرنامه نویسی و تاریخ نگاری
۵۳	فصل دوم: سفر با آهده ژهر
۶۳	فصل سوم: سفرنامه بوت
۱۱۱	فصل چهارم: سفرنامه گری والری یانویچ، ملکونوف
۱۳۷	فصل پنجم: سفرنامه رات گرت واتسن
۱۴۹	فصل ششم: سفرنامه چارلز فراسیر، کنزی
۱۷۳	فصل هفتم: سفرنامه نیکولای ولادیمیر سانبکوف
۱۸۱	فصل هشتم: سفرنامه آرمینوس وامبری (درویش دروغین)
۲۲۷	فصل نهم: سفر با میرزا ابراهیم
۲۴۹	فصل دهم: سفرنامه لیو تنا کنل برسفر د لوات
۲۶۵	فصل یازدهم: سفرنامه حاجی محمد میرزا (معروف به مهدی جغرافیدان عصر ناصری)
۲۷۵	فصل دوازدهم: سفرنامه سر پرسی سایکس
۲۸۹	فصل سیزدهم: سفرنامه محمد معصوم شیرازی
۲۹۷	فصل چهاردهم: سفرنامه لرد کرزن
۳۰۷	فصل پانزدهم: سفرنامه محمدعلی قورقانی یا قورخانچی (صولت نظام)
۳۳۳	فصل شانزدهم: سفرنامه مل-رابینو
۳۷۱	فصل هفدهم: سفرنامه حسینقلی مقصودلو، معروف به وکیل الدوله
۳۹۷	فصل هجدهم: سفرنامه مازندران (استرآباد)
۴۱۷	فصل نوزدهم: رابرت بایرون
۴۳۱	فصل بیستم: هوشنگ پورکریم و هیئت همراه وی
۴۶۹	فصل بیست و یکم: ضمیمه نادر ابراهیمی
۴۸۷	منابع و مأخذ مورد استفاده و پژوهشی

مقدمه ناشر:

یکی از منابع بسیار ارزشمند در تحقیقات تاریخی، سفرنامه هایی است که به شکل گزارش مستقیم از رویدادها، حوادث و رفتارهای اجتماعی- فرهنگی یک کشور، منطقه یا قوم، خاص مکتوب می گردد. اساساً "سفرنامه نویسی در ایران، از دوره ی صفویه رواج و شیوع چشمگیری یافت. این موضوع بی ارتباط با سیاست حکام صفوی مبنی بر گسترش روابط همه جانبه صفویان با کشورهای اروپایی نبود. چرا که همواره پادشاهان صفوی برای تقابل با دولت قدرتمند عثمانی نیاز به شرکای تجاری- نظامی اروپایی بودند.

بدین ترتیب، هیات های دیپلماتیک اروپایی در قزوین و بویژه از دوره شاه عباس اول در اصفهان گروه حضور یافته، بنا به نگارش گزارش هایی برای دربار سلطنتی انگلستان، فرانسه و پرتغال و هلند و دیگر کشورهای مبادرت می نمودند. در این بین حتی به دستور کلسیاهای غربی که مسامحه و مساعدت صفویان با مسیحی ها و یهود، باعث طمع گسترش نفوذ عقاید بودند، در پی احداث تاسیسات مذهبی مثل کلیسا، بنیاد در ایران برآمدند. لذا کشیشیان و رجال این ادیان با حضور در ایران مبادرت به تهیه گزارش از وضع اقلیت های مذهبی آن زمان نمودند. از آن جمله می توان به کشیش سامسون اشاره نمود که در کتاب "سفرنامه" در ایران مشروح گزارش خویش را با رویکرد ترویج آئین مسیحیت تدوین و به پادشاه فرانسه تقدیم کرد.

از نظر کمیت سفرنامه ها، می توان دریافت که یک قرن مستقیم بین طول دوران حاکمیت و تعداد بیشتر سفرنامه ها وجود دارد. بدین معنی که به تناسب سالیان تأیید حاکمیت در ایران آثار سفرنامه ای بیشتری منتشر گشته است. شاه عباس اول صفوی و ناصرالدین شاه قاجار از این ویژگی برخوردار بودند. در کنار آن، می باید آئیم دیگر یعنی ثبات یا عدم ثبات سیاسی و اقلیتی ایران را هم بدان اضافه نمود. پس از صفویه، با اعلان نظر از افشاریه و زندیه، فراز مهم دیگر سفرنامه نویسی در دوره ی قاجاریه اتفاق افتاده است. بسیاری از اروپائیان در قالب شرکت های تجاری یا هیات های دیپلماتیک وارد ایران شدند و تجارب اقامت و دیدارهای خود را از پایتخت و مناطق دیگر ایران به رشته ی تحریر در آوردند.

پیوست دیگر رونق سفرنامه نویسی، عبارت از دستور مستقیم شاه ایران بویژه ناصرالدین شاه قاجار (که حدود نیم قرن حکمفرمایی نمود)؛ مبنی بر ترجمه کتابهایی بود که شخصا سفارش ترجمه را می

داد. این کتابها غالبا سفرنامه یی مربوط به مناطق مرزی و دور افتاده ایران و آشنایی با تحرکات همسایگان خارجی بود که در صدد توسعه ارضی در مناطقی مثل استرabad و ترکمنصحرا و اشغال دائمی آنجا بودند. می دانیم که مناطق ترکمن نشین و استرabad و خراسان در قرن نوزدهم از طرف روسیه برای اشغال ارضی در مظان تهدید بود. علی رغم اهتمام ناصرالدین شاه به حوادث پر شتاب این مناطق، نتوانست کاری از پیش ببرد. چرا که روسیه مناطق ترکمن نشین شمال ایران را تا محازات رود اترک کوبید و به مرز ایران رسید. مع الوصف این تحولات ژئوپلیتیکی هر چه که نتیجه اش باشد؛ منجر به تدوین حجم قابل توجهی از گزارش ها در قالب سفرنامه و مکاتبات سیاسی در قرن نوزدهم گردید.

کتاب حاضر با عنوان "استرabad و ترکمنصحرا در سفرنامه ها"، با تلاش فراوان محقق تاریخ و ادبیات جناب آقای نظر محمد (هوشنگ) گل محمدی تدوین گردیده و حاوی نزدیک بیست عنوان سفرنامه در باره ایالت استرabad و منطقه ترکمنصحرا می باشد که در قرن نوزدهم به رشته ی تحریر درآمده است. این کتاب در زمره ی کتابهای است که به حساس ترین دوره ی پر آشوب نواحی شمالی ایران از ناحیه جنوبی دریای خزر تا شمال شرقی در خراسان با تاکید به ایالت استرabad (گلستان امروزی) پرداخته است.

طبعاً آثار نویسندگان این سفرنامه ها هنوز هم به استیاق از طرف اهالی این مناطق دنبال می گردد. چرا که بخش مهمی از تاریخ پر فراز و نشیب و رازهای پنهان و آشکار مردمان ساکن استرabad و ترکمنها و علل شکست و پیروزی آنان، در این نوشته ها به صراحت بیان گشته است. لذا به عنوان یک مرجع قابل توجه در مطالعه، شناخت و تدوین تاریخ محلی منطقه فوق الذکر حائز اهمیت است. و بدین جهت توصیه می کنیم تا علاوه بر اهالی عالم پرور استرabad، ترکمن ها، فیم واهل مطالعه این مجموعه ارزشمند را تهیه و مطالعه نمایند تا از چند و چون گذشته ی خلیج، گاه گشته، رازهای پنهان تحولات سیاسی، اجتماعی و جغرافیایی را دریابند.

وقتی که استاد گرامی جناب آقای گل محمدی پس از تدوین متن، امور آماده سازی پیش از چاپ را به بنده سپردند، نسبت به فراوری این اثر ارزشمند از هیچ کوششی دریغ نکرده، موارد مهم اصول آماده سازی کتاب را بدان افزوده ایم تا در نهایت کتابی فاخر و به یاد ماندنی به جامعه ی کتابخوان ارائه نماییم.

سخن آخر آنکه، امیدواریم این کتاب با استقبال گرم محققان و پژوهشگران استان گلستان روبرو شود. از طرفی با توجه به تداوم انتشار اسناد و کتابهای سفرنامه ای، شاهد تدوین جلد دوم این کتاب توسط پدیدآور محترم این اثر باشیم.

دکتر اراز محمد سارلی / araz.m.sarly@gmail.com

عضو سابق هیات امناء و هیات علمی دانشگاه آزاد اسلامی

عضو انجمن قلم ایران

مدیر مسئول چاپ، انتشارات و مجله بین المللی "مختومقلی فراغی"

فهرست توصیفی:

درباره این کتاب

فصل اول :

اهمیت سفر نامه نویسی و تاریخ نگاری

آسیای میانه را بدان مورد توجه سفرنامه نویسان اروپایی قبل از اسلام - جغرافیای تاریخی ایران در قرون ۴ و ۵ قبل از میلاد و موقعیت بحر خزر - سفرنامه نویسان و گزارشگران دوره های هخامنشی، اشکانی و ساسانی - حضور بیشتر سفرنامه نویسان عرب و اروپایی بعد از غلبه اسلام در بحر خزر و ترکمن صحرا و دیگر نقاط ایران - تاریخ نگاران و سفرنامه نویسان عصراسلامی (دوره مغول و عهد ایلخانیان، تیموریان و دوره آق قویونلو) - توجه ویژه سفرنامه نویسان و تاریخ نگاران عرب و اروپایی و ایرانی در دوران صفوی و قاجار تا معاصر .

فصل دوم :

سفر با آمده ژوبر (۱۸۰۵-۱۸۰۸م=۱۲۲۳-۱۲۱۹ه.ق)

مستشرق و سفیر فرانسه در ایران و سابقه همراهی وی با ناپلئون در این سفر کشتی شلمات - فراگیری زبان های فارسی، عربی، ترکی، ایتالیایی و انگلیسی و جمع آوری اطلاعات - در درباره فتحعلیشاه و سلطان سلیم عثمانی - نگارش دستور زبان اویغوری و چندین مقاله تحقیقی - انگیزه ژوبر در جهت ایجاد ارتباط فرهنگی و سیاسی بین ایران و عثمانی - نگارش "سفرنامه ایران و ارمنستان" و جزوه ضمیمه درباره مازندران (استرآباد) و حضور ترکمن ها در این مناطق - پیرامون کشتی های حمل و نقل ترکمن ها، بازار ترکمن ها، داد و ستد کتلاهای متنوع در استرآباد.

فصل سوم :

گزارش سفرابوت (۱۸۴۷ تا ۱۸۴۸ = ۱۲۶۵ - ۱۲۶۴ ق ۵۱۲۶۴)

سفرابوت به مازندران و استرآباد در زمان حکومت محمدشاه قاجار - بررسی شرایط اقلیمی و جغرافیایی منطقه، پرداختن به مسایل مختلف اجتماعی و اقتصادی و جمعیتی، تجارت، صادرات و واردات، ارزیابی توان نظامی قشون استرآباد، صنایع دستی و ذکر اوزان، قیمت مواد غذایی و کرایه حمل و نقل - دیدار از آشورآده و تأسیسات روسها در آن جزیره - شرح جگونگی حضور روسها و بررسی نیروی نظامی روسها و تعداد کشتی های آنها در آشورآده - بررسی امکانات تجاری در بحرخرز - دیدار از طوایف ترکمن در منطقه گوگلان نشین و ذکر تقسیمات آنها - اشاره به نام برخی از حیوانات منطقه و حرکت آنها در دهی صحرای ترکمن - ملاقات با رؤسای ترکمن های یموت و اشاره به جمعیت آنها - دیدار از آق قلعه و قلعه آن - در مجلس ترحیم یکی از اسرا - ترکمن های یموت و تقسیمان آنها آثار و خرابه های قدیمی +.

فصل چهارم :

گری گوری والری یانویچ ، ملکونوف (۱۸۵۱ م = ۱۲۷۲ ق ۵۱۲۷۲)

سفر ملکونوف روسی و بررسی نقش حضور ترکمن ها در دریای خزر - اهداف و استقرار روسها در آنجا - اشاره به وضع معیشتی و نام بردن از میان قلعه (آشورآده بزرگ) - احتمان ها و تأسیسات نظامی، انبار کمپانی قفقاز - علت تغییر جایگاه به محل آشورآده - حرکت از بندرجز (گز) به سوی آشورآده - وضعیت جزیره و اوضاع آب وهوای آن - برج محل سکونت رئیس ترکمانان (خدرخان) و تجارت و داد و ستد با ترکمن ها - حدود جغرافیایی محل سکونت ترکمن ها - تعداد یوردها (رهنما)، جادرها و برشمردن طوایف مستقر در منطقه.

فصل پنجم :

واتسن (ابتدای قرن نوزدهم تا سال = ۱۲۷۵ ه. ق = ۱۸۵۸ م)

سفر به ایران و گردآوری اطلاعات از اوضاع تاریخی دوره قاجاریه - پرداختن به اصل و نصب قاجارها و اشاره به استقرار آنها در استرآباد و کرانه رود گرگان - درگیری های داخلی قاجار و پنهانندگی پسر فتحعلیشاه در میان ترکمنان - ترکمن های گوگلان و یموت - و چگونگی پرداخت مالیات - حضور میهن ناخوانده در آشورآده - ناوگان روسی در آشورآده به بهانه ایجاد امنیت در دریای خزر.

فصل ششم :

چارلز فرانسیس مکنزی (۱۸۵۸ = ۱۲۸۸ ق)

اقدام به سفر از طریق رشت به مازندران و استرآباد - اولین کنسول انگلیس در رشت و بررسی امکان برقراری روابط تجاری - یادی از ابراهیم میرزا و سفرنامه های - جر کلباد و ورود به منطقه استرآباد - خلیج گرگان - دریانوردان ترکمن و حمل و نقل کالاهای تجاری و دادوستد تجاری با ترکمن های یموت - بندرگز و ماجرای آتش سوزی در انبارهای آن - رودخانه آشورآده - حرکت کشتی های ترکمن با مجوز روسها - دعوت به آشورآده از سوی فرمانده روسی و شرح تأسیسات و ناوگان روسها در آنجا - عبور از کارکنده و خرابه شهر - بررسی امکانات اقتصادی و تولید پنبه ابریشم در کردمحله - استرآباد و ایالات آن - گردآوری اطلاعات تجاری و اقتصادی از کالاهای مورد مصرف در منطقه و واردات و صادرات آنها - روابط حاکم استرآباد با ترکمن ها و گزارش اطلاعاتی چند از اماکن و محلات و دیگر نقاط - خروج از استرآباد از مسیر روستای زیارت

فصل هفتم :

سفرنامه خانیکوف (۱۸۵۸-۱۸۵۹م = ۱۲۷۶-۱۲۷۵ه.ق)

هیئت اعزامی روسیه به خراسان - سفر علمی جغرافی دان و محقق روسی خانیکف به همراه هیئت روسی - حرکت به همراه نقشه برداران برای دیدار از مناطق استرآباد - ورود به سواحل آشورآده از طریق قفلیس به باکو و استراخان (هشترخان) - ذکر اسامی چند شهر بزرگ ایران - استرآباد و اوضاع ولایت های استرآباد در آن ایام - خروج از استرآباد و گذر از روستای زیارت - عبور از راه های کوهستانی و توقف شبانه در روستای قزلق.

فصل هشتم :

آرمینوس وامبری (درویش دروغین) ۱۲۷۹ق = ۱۸۶۳ میلادی = ۱۲۷۹ه.ق

اهداف وامبری از سفر به منطقه - آشنایی با زبانهای اروپایی و ترکی و عربی و فارسی - ورود به قسطنطنیه و حضور در سفارت ترکیه در تهران - آشنایی با زوار ترک و تاتار - انتخاب لباس درویشی به توصیه حاجی بلال و نامیده شدن درویش وامبری - نام رشید افندی - بررسی راه های ارتباطی استرآباد و ترکمن صحرا - ورود به قره تپه، دیدار از تپه مشرب به دریا - ماجرای خودداری ناخدا کشتی افغانی از سوار کردن وامبری به دلیل شک و تردید و بالاخره حرکت با کشتی یعقوب ترکمن به سوی آشورآده و سپس سواحل گمیشان. ایستگاه دریایی روسها در آشورآده - خدرخان در خدمت روسها - میخ های چوبی در کرانه دریا و اظهارات یعقوب - حمل مسافران با قایق به ساحل گمش تپه - استقبال گرم ترکمن ها - نزاع بر سر بردن میهمان ها به منزل. وامبری و حاجی بلال میهمان خان جان رئیس ایل تکه - رودگرگان - دیدار از قزل آنگ - اشاره به زندگی اجتماعی و سنتی ترکمن ها - آلاچیق - دعای خیر برای مردم - ساخت مسجد - شرکت در جشن عروسی

ندارک سفر به خانات آسیای میانه - انصراف از کرایه شتر و باقی ماندن در لباس ژنده - "قول خان" و الیاس در کاروان وامبری - بار دیگر به یاد میهمان نوازیهای ترکمن ها - آلتین تخماق و یوسقا - عبور از منطقه ریگزار و علفهای خشک - پیش به سوی خیوه .

فصل نهم :

سفر با میرزا ابراهیم (۱۸۶۲=۱۲۷۹ه.ق)

آشنایی و همکاری با دیگر سفرنامه نویسان - سفر از طریق شاه کو و رادکان و ورود به روستای جزیا گز - انبار و قراولخانه و گم - بندرگز - آشورآده - دربار روستاها و آبادی های مسیر - به طرف کردکو از راه کفشگیری - امامزاده ها و اماکن و روستاهای استرآباد - راه کردکو به کفشگیری - دربار استرآباد، تاریخچه و محلات و امامزاده ها و گذرگاه های شهر - اوضاع سیاسی اجتماعی و تولیدات و داد و ستد و غیره - ترکمن های بیست و نهم - تقسیمات قبیله ای ترکمن های یموت و گوگلان - آق قلعه و ایل قاجار - ترک استرآباد پس از گذشتن از جاده شاه عباسی و دروازه جبر کلباد و ورود به خطه اشرف (بهشهر)

فصل دهم :

لیو تنای کلنل برسفرد لوات (۱۲۹۸-۱۲۹۹ه ش برابر با ۱۸۸۱-۱۸۸۲ میلادی)

تهیه گزارش از اوضاع جغرافیایی و راه های ارتباطی هنگام سفر از تهران به استرآباد - انجام سفری دیگر در تکمیل اطلاعات - در مورد آبادیهای سر راه، منابع و تولیدات صنعتی و معادن و غیره - ذکر کلیه مشاهدات به صورت منزل به منزل - منزل بیست و پنجم از چهارده به زیارت حسن رود - عبور از جنگل ها و نقاط کوهستانی شاه کوه و ارتفاعات آن - مطلب دوم در مورد

اوضاع جغرافیایی مملکت استرآباد (گرگان) به شاهرود- از استرآباد به کیاده و به علی آباد- راه کتل کرلوک کوه های لندی ودره علی آباد- قریه کوچک علی آباد- علف کیمیا و حفر زمین ها- چمن کلیبوش محل تقاطع شهر تاش و دوآب- ارتفاعات کوه عظیم شاهوار

فصل یازدهم :

حاجی محمد میرزا (۱۲۹۹ ه.ق.) (محمد میرزا معروف به مهندس و جغرافی دان

عصر ناصری)

سوابق تاریخی بندران و استرآباد- مأموریت سفر به میانکاله- ورود به میانکاله از طریق سواحل نزدیک بهشهر- ته گزارش از موقعیت و طول و عرض جزیره آشورآده و میانکاله- ساخت قلاع میانکاله- آشورآده و نیم جزیره گیشان- صید گاه تازه آباد- کتابچه راپرت میانکاله.

فصل دوازدهم :

سر پرسی سایکس (۱۸۹۴ م = ۱۳۰۲ ه.ق.)

بیش از هفت سال اقامت در ایران و انجام چند سفر- سفر به ایران از طریق روسیه از راه دریایی بندر باکو به سوی شرق ایران- جزیره آشورآده و موقعیت آن- علاقه به این جزیره- ورود به بندرگز و شرح اوضاع این شهر- عبور از جنگلهای انبوه و ورود به استرآباد (گرگان)- استرآباد یا دارالمؤمنین و اهمیت تجاری آن- آثار قدیمی و کوچه های سنگفرش آن- حرکت به سوی منطقه ترکمن نشین- موقعیت و حدود سرزمین های ترکمن ها- عبور از قره سو و پیش به سوی آق قلعه یا سپید دژ- آلاچیق سر کرده آتابای- رود گرگان و نام گذاری آن و تپه های متعدد اطراف استرآباد (گرگان)- سد اسکندر (قزل آلان)- در میان چادرهای عشایر ترکمن حاشیه رود اترک

تقسیمات ترکمن های یموت و گوگلان- عبور از منطقه گوگلان ها و رسیدن به سرحد خراسان.

فصل سیزدهم

محمد معصوم شیرازی (۱۸۹۷م=۱۳۱۵ه.ق)

یادداشت‌هایی در مورد بلوکات استرآباد (گرگان)- عبور از مسیر جنگلی و ورود به بندرگز- عبور از قریه نوکنده - جفاننده- ورود به استرآباد (گرگان)- اوضاع شهر استرآباد- سکونت در عمارت سلیمان خانی- نمای عمارت و باغ آن- سپید دژ یا آق قلعه- مرکز حکومتی قاجارها و سابقه آق قلعه- پادگان فراموش شده آق قلعه- توصیه برای مرمت آق قلعه و قلاع آن.

فصل چهاردهم :

لرد کرزن (۱۸۹۹-۱۸۹۱م)

سفر به مشهد از طریق عشق آباد (ترکمنستان) و ورود به آوچان و بجنورد- گردآوری اطلاعات تاریخی، اقتصادی و تجاری، سیاسی و نظامی درباره مازندران (استرآباد و ترکمن صحرا)- شباهت طبیعی و اقلیمی، همچنین خلیات اخلاقی و کشت و برداشت محصولات کشاورزی و غیره با مازندران- سابقه تاریخی استرآباد (گرگان)- محدوده شهر و جمعیت آن- چشم انداز صحرای ترکمن از ارتفاعات استرآباد- آثار دیدنی و حضور قاجارها در آن شهر- اهمیت آشورآده- خلیج استرآباد (گرگان)- چگونگی حضور روسها در آشورآده به بهانه سرکوب ترکمن ها- تمایل به ایجاد پایگاه در قره سو- اشاره به حمله قزاق ها به آشورآده و قرح آباد ساری و بیرون رانده شدن آنها وسیله ایرانیان- حرکت به سوی مازندران.

فصل یازدهم:

محمدعلی قورقانیچی (صولت نظام) (۱۹۰۳ م = ۱۳۲۰ ه.ق)

در ولایت استرآباد (گرگان) عصر قاجار - ورود به استرآباد و دیدار با حاکم شهر - درباره اوضاع سیاسی، اقتصادی، و اجتماعی و سابقه تاریخی و همچنین، دروازه ها، محله ها، برج و بارو و ... استرآباد - ولایت های استرآباد - ایالت گوگلان و گنبد کاوس - آداب و رسوم ترکمن های یموت و گوگلان - تعرف نژاد ترکمن - وضعیت اجتماعی و اخلاقی و بهداشتی مناطق ترکمن نشین - پل بنی به قول و مسئله خون بست - عروسی درمیان ترکمن ها - خواجه نفس و گمش تپه و موقعیت آنها - اقلی قاجار و بناهای قدیمی و برج و بارو و سربازخانه آن - درباره دیوار قزلان و گنبد قابووس و تپه زیر گنبد - شهر قدیمی جرجان - تقسیمات طوایف یموت و گوگلان.

فصل شانزدهم:

ه.ل. رابینو (۱۹۰۶ م = ۱۳۲۳ ه.ق)

سفر به مازندران (استرآباد) و گیلان در طول شانزده سال - ذکر اسامی روستاها و شهرهای در مسیر - دیدار از اماکن مذهبی و عمارات و آثار قدیمی - سابقه تاریخی استرآباد (گرگان) عبور از جاده شاهرود به جز (بندرگز) و روستاها - درباره خلیج استرآباد - نهرها و رود های که به خزر می ریزند - آشورآده و درگیری اقامحمدخان با کنت روسی - تأسیسات آشورآده - ایالت انزان و آبادی های آن - عبور از جنگل و ذکر نام طوایف ساکن در منطقه - قره سو و قایق های ترکمن - ترکمن های جعفریای - درباره استرآباد، حدود جغرافیایی و دروازه ها و مدارس و مساجد و امام زاده و تکیه شهر - جمعیت شهر و طوایف ساکن در آن و مناطق کوهستانی اطراف آن - به سوی آق قلعه

از دروازه فوجرد- آق قلعه، مبارک آباد و سابقه و حضور قاجارها در آن- ترکمن های جعفریای و ترک و ترکمن های گریلی و گرایلی - افراوه (قزل آروات) یادداشتهایی درباره گنبد، خرابه های جرجان و میل گنبد قابووس - ترک گنبد و عبور از قوش کپری، اوبه داز و دیاجی - خط تلگراف استرآباد به چکیشلر- اونچالی اقامت گاه مهم ترکمن ها- گمش تپه و جمعیت آن- دیدار از خواجه نفس و باش یوسخه (پنج پیکر) درباره ترکمن ها و روابط اجتماعی و خانوادگی آنها با یکدیگر- حکام استرآباد و رفتار آنها با ترکمن ها- راستی و درستی ترکمن ها به قلم نصیر الکتاب - سرزمین یموت ها و نقاط مسکونی آنها- درباره ترکمن های گوگلان و سابقه اجتماعی و معیشتی آنها- خروج از استرآباد و عبور از گنبد، میان نما و رادکان- برج و کاروانسرای رادکان- ورود به بند بن و گز(بندرگز) و حرکت به سوی کراسنوسک (ترکمن باشی) و بادکوبه با کشتی .

فصل هفدهم :

حسینقلی مقصودلو، معروف به وکیل الدوله (۲۱ ۱۹۰۸ میلادی= ۱۳۲۶-۴۲ ه.ق)

تهیه گزارش های مستمر از وقایع روزانه در استرآباد (گردان) و گزارشات های آن- گزارش رویکردهای منطقه ترکمن نشین- اهمیت تهیه و مخابره گزارش ها از رماده از جمعیت ترکمن های استرآباد و گنبد کاووس در سال های واپسین حکومت قاجارها اوضاع آشفته استرآباد و دخالت کنسول روس- ادامه مخابره گزارش ها به ترتیب تاریخ رویکردهای روزانه.

فصل هیجدهم :

سفرنامه مازندران (پس از کودتای ۱۲۹۹ش)

حرکت از تهران به سوی مازندران و استرآباد (ترکمن صحرا) - عبور از تپه همایون اشرف و شاه کیله و خندق سرحد استرآباد (گرگان) - سختی راه و ورود به بندرجز (گر) - درباره بندر گز و تأسیسات وضعیت آن - شبه جزیره میانکاله - روسها در آشورآده - خلیج آبسکون - بندر قره سو با قراولخانه و ساختمان های چوبی و نیز اسکله آن - عبور از قره سو و ورود به صحرای ترکمن - ترکمن های پیاده و سواره و آلاچیق های آنها در دل صحرا - رود گرگان - گمش تپه مرکز ایل جعفریای - منظره ساختمان های چری ده عقبه و آلاچیق ها - گمش تپه و آثار قدیمی آن - حضور کسبه استرآباد (گرگان) و چند نفر شیعه - تجارت روسیه و گیلان - مردم گدایی و سؤال را عیب می دانند - مساجد و مکتب های گمش تپه و بخارا - تحصیل کرده در بخارا و خیوه - استقبال از تحصیل در میان کودکان ترکمان - حرکت به سوی امع ای (بناور، سیمین شهر) و مسجد و مدرسه آن - درباره بصیر آباد و پهلوی دژ (آق قلعه) - تغییر نام استرآباد به گرگان قدیم - ورود به استرآباد و سکونت در بنای کریم خانی - سابقه تاریخی، وضع زراعی و فساد رده ای غذایی، البسه و صنایع دستی، تأمین بیشتر آنها از سوی ترکمن ها.

فصل نوزدهم

رابرت بایرون (۱۹۳۳م = ۱۳۹۲.۵ق)

سفر به ایران و منطقه ترکمن صحرا از طریق کشورهای عربی - دشت گرگان و ترکمن صحرا به توصیف بایرون - مشاهده چادرهای سفید همانند قارچ های روییده در زمین - توصیف مراتع و

علف زارهای دشت در امتداد کوه های البرز و سبزه زارها و گل‌های رنگین لابلای آنها- عبور از پل رود گرگان و مشاهده دیده بان حفاظت از پل- لباس های رنگین ترکمن ها با کلاه متنوع- درباره شکل و اندازه ها و دیگر خصوصیات معماری این برج (میل گنبد) و قدمت تاریخی آن- ملاقات با فرمانده نظامی و کسب اطلاعات بیشتر-

فصل بیستم :

سفرنامه هرسنگ یورکریم و هیئت همراه به ترکمن صحرا (تابستان ۱۳۴۴)

پیرامون موقعیت جغرافیایی ترکمن صحرا- رود های گرگان و اترک و آب و هوای منطقه- روابط فی مابین طوایف- روستای ییچه برون- قیشلاق و بیلاق و معیشت ترکمن ها - دامداری و صنایع دستی- مراسم عروسی- منطقه مسکونی ترکمن های ایران و ترکمن های همجوار- هیرکانیا و دیوار عظیم آن- جزیره آبسکون- جابان قدیم- شهر گنبد کاوس و آرامگاه شمس المعالی قابووس ابن وشمگیر- دیگر اثار و تپه های تاریخی گنبدکاوس- ترکمن های نواحی کوهستانی و مقیم در دشت- روستای قازانقایه- خانه و خانواده- پیرایه کرم ابریشم- کشاورزی و دامداری و عوامل تولیدی آن- ترکمن های گوگلان و جعفربای و آتابای (یرد) انگیزه های دینی و اخلاقی در میان ترکمن ها- مدارس دینی، مساجد و مدارس آموزش و پرورش- تیره و طایفه گوگلان و یموت- استخدام ساخلو از میان ترکمن ها- جعفربای ها و تجارت و دریانوردی و صید ماهی- گمیشانی ها و داد و ستد با مازندران و گیلان و قفقاز- خواجه نفس، پنج پیکر و امجلی در حواشی رود گرگان- گنبد، کلالة، مراوه تپه، بندر ترکمن- آق قلعه از مراکز پر جمعیت- شالوده سازمانی تیره و طایفه شامل خانواده: آلاچیق، اوبه و تیره و طایفه- روابط و سوابق اجتماعی

ترکمن ها با ترک های آسیای میانه - شاهراه ارتباطی استرآباد به بجنورد و آبادی ها و گویش های مسیر آن - ترکمن های بجنورد .

فصل بیست و یکم : ضمیمه

گزیده هایی از رمان آتش بدون دود (نادر) ابراهیمی

کتاب اول، سولماز و گلان -

کتاب دوم، درخت مقدس -

کتاب سوم، آتش د بزرگ

کتاب چهارم، واقعات های پر خون -

کتاب پنجم، حرکت از نو

کتاب ششم، هرگز از حرکت باز نه راهی ایستاد

کتاب هفتم، هر انجام سر آغازی است

درباره این کتاب

در این کتاب سعی کرده ایم مطالب سفر نامه ها و یادداشت های پراکنده را در مجموعه ای جمع آوری و تقدیم داریم. گو اینکه با وجود کثرت کتابها و سفر نامه ها پرداختن به کلیه آنها به طور مفصل میسر نبوده، ولی چنین کاری را این خواهد بود که صاحبان ذوق و اندیشه سهل تر به منابع مورد نظر خود دست خواهند یافت. حسن دیگر مجموعه سفرنامه های استرآباد و ترکمن صحرا که در پیش رو دارید در اینست که بر خلاف متن قبل مایی که تاکنون از سفرنامه ها در کتب مختلف آورده شده اند به صورت پراکنده ذکر گردیده اند ولی در اینجا ما تقریباً همه آنها را در یک جا دارید و به عبارتی اغلب با خود سیاحان از مبدأ تا مقصد مسافرت می کنید. در این کتاب بیشتر به یادداشتها و بررسی های مربوط به مناطق شمالی و شمال شرقی میهن عزیزمان ایران (استرآباد- ترکمن صحرا) توجه داشته ایم و مرز آغازین سفرنامه را از محدوده میانکاله و گلوگاه مسر و سپس وارد ولایت استرآباد (گرگان) و منطقه ترکمن نشین شده ایم. و به تاریخ فرهنگی و اجتماعی آن همین طور موقعیت سوق الجیشی و روند سیاسی و اجتماعی منطقه در آن دوران اشاره نموده ایم زیرا این امر با تاریخ و فرهنگ اجتماعی و سیاسی ترک و ترکمن (۱) عجین می باشد. به همراه سفر نامه نویسان و مسافران کنجکاو سیری هم در دیار آنان داریم (۲). آنچه را که در این کتاب خواندنی و شنیدنی است دادن اطلاعات تحقیقاتی درباره خلق و خوی مردمی و اوضاع اجتماعی و اقتصادی منطقه و همسایگان آنها است. به یاد داشته باشید که این آثار باستانی و قدیمی و ابنیه و قلاع تاریخی

سخن رانده شده است. ذکر این نکته را ضروری می دانیم که سفر نامه نویس ها و محققین خارجی و در پاره ای اوقات حتی، داخلی نیز تاریخ دیدارهای خود را به میلادی نوشته اند لذا ما نیز ضمن بکار گیری تاریخ میلادی مورد نظر آنان حتی المقدور به تاریخ هجری قمری و البته در سالهای بعد از انقلاب مشروطیت به تاریخ هجری شمسی نیز اشاره کرده ایم. از طرفی باید گفت نام بسیاری از روستاها و آبادیها، قبایل و اسامی داده شده بوسیله سفرنامه نویسان تغییر یافته اند و ما تا جایی که میسر بوده عزیزین جدید را در داخل پراتنز، یادآور شده ایم. در سفرنامه ها و تاریخ نگاری ها، در پاره ای موارد نام رجان قدیم را گرگان آورده اند و نیز در بعضی مواقع به جای استرآباد از ولایت گرگان استفاده شده است، به احتمال زیاد این امر ممکن است در هنگام ترجمه روی داده باشد. نکته مهم دیگر اینکه جهت دریافت «للائات» بیشتر رجوع به پا نوشته های آمده در پایان هر بخش را توصیه می کنیم زیرا این امر برای محققین و علاقمندان در تکمیل اطلاعات مربوطه مفید خواهد افتاد و ما در این مقوله از یاد داشتهای سیاحانی که برخی در قرن گذشته از استرآباد و ترکمن صحرا دیدن کرده اند، بیشتر یاد می نمائیم و سعی بر این بوده که به ترتیب اولویت تاریخی سیر در سفرنامه ها را، داشته باشیم. قبل از هر چیز به منظور آشنایی و حضور ذهن بیشتر خوانندگان کتاب به یادداشتهای، برخی از سفر نامه نویسان و سیاحان داخلی و خارجی مربوط به دوران باستان و دوران قبل و بعد از اسلام و به ویژه دوره صفویه و قاجاریه که اوج سفرها و تاریخ نگاری ها بر آن به اختصار اشاره نموده و از آنها یاد کرده ایم. در پایان هم گزیده هایی از رمان آتش بدون دود را که در قالب داستان، ضمن معرفی اقوام ترکمن به گوشه هایی از شرایط زیست محیطی، اجتماعی و خانوادگی آنان در ترکمن صحرا اشاره شده، آورده ایم.